

բազմոցեցեալ բաւական մեծ հաստոց մըն է, որ պատք Ս. Իսաիի Մտածնադարասին 924 իկ- Զե-
նոփէր հափերը կը յօրինէ. նորագոյիկ է այն,
նմուտն անսիրով գրէի մը, լի ստուականներով
եւ բազմազան բառապաշարներով՝ որք շատ ան-
գամ՝ գրուածքին իմաստը կը խանգարեն եւ ա-
նուշտ լծիկներ կը գառնեցունեն: Ընդհարանբաւած
է այն յ՝ յափ Գեւոր՝ 1783, 1787-րորդի Գոնէլը-ն՝,
բայց ո՛ր է. որով ձևաւամբ՝ յայտնի է:

Դաւիթի տաւր:

ՏՐ. ՎԱՀՐԱՄ Բ. ԹՈՐԴՈՄԵԱՆ

ԱՅԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ

ԱՒԴԵՒԱԲԱՐՈՒԹՅՈՒՆ Ի ՓՈՋՐ ԸՄԻՄ

[illegible]

6.

ՄՈՒՐԲ ԿԱՐԱՊԵՏ ԿԱՆԺԸ

Մռչ, 12 Գոյնսթեր 1890:

Այժա արդեն հայ վանքի մը մէջ գտնուած ենք։ Տուփն մեզի խոց մ'որոշեալ բարձր կոհ-կարա-սիքն էր հին գորգ եւ մեծ սարնաքի մը խցին մէջ կողմն։ պատերը մէկուկէ մեկը թանձր, յաւ տակամանն՝ կամարածեւ։ կրածեմի, ցած դուռ եւ փոքրիկ պատահանան երկամի ըստնաներով, կրա-կեղտ մը մերք եր բարձր զանեմն, ահա ամենն որ այս կողման վանքի մը խցին գաղափարքն բաւա-կան ճիշդ էր համապատասխան։ Աղբեղալու ճեղքն, քաջան պատահաւաւ։ զարդացած էր Գեղեցիկ վերջը, Գեղեցիկ երկարածամանակեայ միջոց մը մնալու ստի-պուածն զոր մէջ այս տխուր բնակութեան մէջ՝ ուր սիրիչ ճեղքը մէկ սկայ սթափեցնցիւնքէ բաց էր որսե-րէն եւ փայլ եղածն արշաւանքներէն, բայց միայն զինեւէ Յուշի մննածն զաշտաժպլոր՝ զոր երկու կ'ը բաժնէ Արածման եւ ոք իր պատի բարձրաբերե-լ ընտնելով որոշ զառքաւորսն երկինջ կապտան մէջ գուրս կը ցցուին կողմնակի տեպեւմար։ Այս եր-կար միջնայն տախիթ տեսնեայ ի մերձաւոր զինեւու վանքն ու բնակչէքը։ Եւ որովհետեւ վանքերն հայոց մէջ մեծ գէր էր կատարեն եւ Յուրը կարա-պետ ամենաբարձրն էր ամենէն տակէն աշխուս-րաշատ վանքերէն, ստուգած չ'երեւար թիչ մ'եր-կարածմից տակն իւր նկարաշարքէն ինչը։

2-առըն-քիթեհի (ցանցավառըն եհեղեյի) առնան է ըստ Հայոց Ս. Կարապետի, որով կը կոչեն Նազի և Մ. Յովհաննես Աղաթանգյուրի Ս. Գրիգորի և Լուսավորչի Հինգնառ է այս վառըն. բայց շատ անգամ փրստ տեհառն երկրորդաբով՝ միշտ այս նորոգյառն է միևնույն ժողովով՝ վերջին անգամ 1787թն։ Արեհեղեյն զի Զաքարյան է բըը կը յառեքժողովն՝ անփոխառ ևս. անայնայնքիթ։

Անկար կառուցուած է լեռաց կողին վրայ՝ որ
կ'իշխեն Մշոյ գաւառին հիւսիսակազման եւ այն շէն-
նոցակին՝ որ դէպ թ ճարտու ձգուելով երկարելով՝

իր սեղանն զՎարժաւորն իրենց լէրտալցամէջքն մէջ ի կնիւմ: Մինք որ ի կնիւնայրն երաշխեմ ու ամալի լեւնեալդաշտեալեքն՝ Ս. Վարդապետն վախճել միայնուել ու գրեթէ զամբողջ ինչում մէկ անկիրթը մեզի եւ բնւոյաւ իբրեւ խաղաղաւու և առանձնարարն մը մարտն չեղեալ՝ հին բազաղապրեթմ իմեան քանի որ յետ անսկսեցանայր: Արագա՞մ մ'որ քաժան և զկնիւն աւջը՝ ուլ հայեցեալածնցն չի հեռանար այն զանգալատանը: Ինչ որ այնպիսա խիստ ստուերաբախուած են ի մայր խոնարհեթմ արեւուստ Ջերմանաբախուա նշլլցնեքն, եւ հասուլթիւնն կը զգայ իւր ծրագրիմ շրջանակը նկատաւելաւ որ կաղնեայց անտառայց կանաչաթմեան մէկնն որոշ գուրը կը ցոյգի: Սակայն անհեղաւ կը կորսուի նոյն յափշտակիչ տեսարանն եբբ կը մերձենաս: Հիշուածն ու որովանքն աննիւմ պայհաւու կաւալածատանս մը կը նմանին: Եւ եբբ մանեղք գոռնեքն մէկէն ներս՝ աւելի տխուր և ազգեցեթմ իւնը: Երկու քանկը վաճառատն ուղալու բսեղը գաւիթի կը կազմեն, որոյց միցն՝ հիւսիսանկողնի՝ կը կցին անտաշ անդիպ քարերով կառուցեալ յոռի շինանշնթիւնը, աւր գոլմնի՝ միւսին՝ արեւնակողմնի՝ կից և մէկ կողմանէ թերաւ շինուածք մ'որ ույծմ՝ արդէն զգեթմ աւերան և եւ որ պզոցը պիտի ըլլար, եւ Ս. Գրիգորի Լուսաւորչի հինաւորըց փոքր մասնաւորն եւ միւս կողման մէկ զակախան կոչն ներքեալսեալին ուր և եկեղեցին: Այս քանակիք կը պատեն միագտարիւն կամարակալ խղիկներ, ուր եպիսկոպոսին եւ վարդապետայց բնակարարն են, որոնք նոսաւ դարբին, ուսումնորայց եւ վախճելն այլ պիտալից կարեւոր տեղերը: Ասոնց ամենուն ծածկն ալ հարթեթմ եւ, և բովանդակը նսեմ, անփայլ և խամսարտաւո՛ւ:

Եկեղեցին հայկական ոճ ուներ, որ անփոփոխ մտնելուց էլ Ուղղանկյունի ել գրեթե չընթերցանվող գլխավոր դռմանը իր քանի որ մանրադաստուն հանդերս ուներ, կը բառայար իր վայել երեք գմբեթ, որոնց երկուսը՝ արտադյր սալաձևակ տանեցը ուր դասայանք իտու էր բռնակ, եր լուսարարին յեղեղակովման մասրաբունք. իսկ երրորդը՝ անգմբեթ՝ էր լուսարարե նաւամէջը եկեղեցւոյն իւր մանրադաստուն լուսամուտն ենրմով։ Այլ մեծօրհայն կայ, ոչ ազատանաւեաւ համարաձևակ թիւին, ոչ վայելլուծիւն։ Բազմաթիւ խաչադրկեղեցու եւ ուխտասարց պանդախմ յաւ յազարթիւեանց մէջ հազիւ էր տեսնուիլ քանի որ զարդածեւեր՝ հիւսկին եւ բաւական նուրբ քանդակուած որ լուսամուտներու շարք կողքը էր պատեն։ Դեղերն կողմն մէկն է եւ միւսը՝ շատասարաւ են սիւնները, իսկ զարդերն շատ խեղճ, ուր էր ծննդագրին հաւատարմաւալք։ Սակայն յեղեղակովմը էր շուրջ խորանն օսելոցը տառապանքամանսն եւ այլ ներհաւան իրեղեցեցը։ Խորանին երկու կողմն ալ մանրաքառեղ զանա, ուստի էր մտցուի երկու մասուտւ, ձախակողմն է Ս. Ստեփանոսի մատուռը, որ ծնր գլուխաւ եւ տառապանքամանով, որ իբր յիսուն տարի յաւաջ շինուած է ի Վան, եւ որուն սոսկեղոյնը էր փայլող պայծառութեամբ այն իկամանով ազատութեան մէջ։ Մատրան մէջ էր հանդգին Ս. Ստեփանոսի շէնեաւ, եւ հօս ե նաւեւ Արքատայ մամիկնեան օրարմարի գամբեթը։

Աջակողման հետքերն մէջ է Ս. Յովհաննու:

Միտաշի գերեզմանն, որ միշտ կը մեծարուի. այս ալ զորս ապստամբ է նոյնպիսի սակեղծ ստախտական մեղքով. մարտուն մէջ կը հանդիպի Ս. Եսայիանու Միտաշի շէխարաց մի մասն, եւ Ս. Ալմանազինեայ՝ հայ էպիկոպոսին մարմինն, որուն գերեզմանը զրեւմե ծածկուած է բարեպաշտի նախորդ. մուսթրին յով քար մը կը ցուցնէ այն տեղն ուր քաջաց յունը կը չնկէ Գալլ. Ալհասն մանկիտեան պատուական՝ Սմարտայ հայրը։ Ուրիւ երկու մատուռը ալ կան նախնիքնայից ալ ու ձախ կապնէ, որ քիչ անգամ կը բացուին. մին՝ Ս. Գրիգորի մատուռը՝ ցած ու մութ մեծարան մըն է, զոր Ս. Գրիգորի ողջութեանը կը համարեն։

Եկեղեցին շատ անգամ կործանուած ու նորոգուած ըլլալով՝ հնագոյն շինութիւնն միայն արտաքին պարտ մնայած է։ Այս քովին մէջ ազգուցած էն մեծամեծ քարակտորը՝ ճախալանգակ խաչերով է. հին հայ լեզուաւ գրեթէ անընթեղ եռնի խաչաքանդակ լեւորեցանք։ Չարեք հանդուած։ Չարեք կալուածքներն անչափ կը մնան, ուստի եւ վանքը պարտք աւանդ։ Սակայն եթէ անտեսուին այս հոգեւոր կրօնն ու ծախք լեցնեն, անքաւ տարածութիւն ունին այս կալուածք (— ժամեր պարտք է ձիով կտրելու անցնելու այս երկիրները. —) եւ Սահանքին անտեսուին, վարելի հողեր եւ բուսական մեծատարած լեռնապատեր։ Բայց գրեթէ անշտակ կը մնան, եւ վանքին ամենամեծ ծախքն է բնակչուն եւ ուխտաւորաց պէտք եղածին չափ ցորեն հայթաթել։ Այժմ երեք ագարակ ունի վանքը, 1000 գլուխ այծ ու ոչխար, 100 գլուխ եղ ու կով, 600 գոմէշ, 20 ձի, 20 էջ ու չորի։ Հոս կայ 150 ծառայ։

Ահա այս է հայ վանք մը։ Աւերորդ է կարծեմ տողել հոս ուրիշ մանրամասնութիւններ՝ ցուցնելու թէ ինչ միակերպ ծոյլ, ձանձրանալի, անգործ ու սխուր կեանք է անոնց որ կ'անցընեն ի Չարեք իրենց օրերը տիրապէին։ Երկար ու երկար շարափներ անցնող Գեորգ հոս՝ գործի մը վրայ ընկողմանած։

Բայց ի առօրին գրաւոր աշխատութիւնն՝ որ մեծաշանակ են միշտ այսպիսի ուղեւորութեանց մէջ եւ միշտ անվերջանալի, մնացած ժամանակս կ'անցնէր հազար ու մէկ մանր զրաղմամբ, որոնց ամէն մէկը մեծ գործք է այս խաւս թոքերն անկեան մէջ, բայց մանուսանց այլաբանութեամբ։ Ան այս այլաբանութիւնը։ Այլաբանութիւնը վերապատեաց, այլաբանութիւնը ծառայից, ուխտաւորաց, աղէւթուաց եւ այլ որպիսի այլ անհայտ։

Պատճառն այն է որ այս մարդու մէջ կեանքը հրապարակական է յիւրեկին։ Ամէն գործք արդէն կը տարածուի, կը մեկնուի, կը գովուի կամ պատասխանի։ Տունն օրն ի բուն բայ է ամէն այլաբանի որուն սկզբակէ մը սուրծն է զնայիլի մատուցանել իւր պարտքն եւ Ամենն աղերարկող հարցումներ կ'ըլլան, եւ ինքը պարտք կը զգայ պատասխան տալու՝ նաեւ եթէ սակէ ստիպուի։ Միայն կինն է խորհրդական։ Այսպիսի բարոյից պատմաւորաւ զարմանալի չէ որ ամենազոյցն դէպքերն իսկ ամէն կայմն կը տարածուին եւ երբեմն շատ հեռուներն իսկ։

Նորաւերջ կարծես կարաւանայ ըստօրինակն կախաւած են, այնպէս շուտ կը տարածուին ամենաճեռար գիւղերն իսկ։

Չանլի անտառայ մէջ բազմաթիւ են արքներ, թէպէտ փրկամարմին են եւ գգնարաւ կ'արացուին։ Ներքապոյ ամուկնն որի երէն շատ առաւ է՝ արօս, հակոյ օտգ, բաղ, այլեւայլ արագիւղադէք, բայց միշտ ամենապատ. հարցանքի մը տարալ զաթ երէն հեռու կը փախչին։ Հատա թալմաթիւ են նոյնպէս փշտախի թռչունը, եւ շատ քաջ յափշտախի են, որոնց կարգին են նաեւ անեղի ու ազգաւ. մեր թարգմանն երկու թռչունը կարկաւ՝ երկու յաղմամարմին անգղ, որոնց մին Գ քիւրկամ կը կռուի եւ իւր թեւերով տարածուի ինքն ծայրէ ծայր շ մեղք էր, միւր կը կռուի 11 քիւր. եւ շ մեղք 60 անգ. տարածուի ինքն օտերը։

Մուշ եւ իւր շրջակայքն բոլոր իմ ուղեւորութեանց մասին չեմ խօսի, բայց միայն կը յիշեմ հոս Սուրբ-Եսայիանու հայ վանքին այլ ելլելն, որ զաշառմալորին միւս կողմը նստած է այն լեռանց վրայ որ հարաւակողմն դեմ առ գեմ կանգնած են են Սուրբ-կարապետին։ Հոգեմէրէ 23ին ժամն 8ին Չանլիեն ելալ՝ ընկերացելով ետմէր մեր թարգմանին. ժամ մ'ետքը զաշառմալորն ենք, ուր շրջակայքն մը մէջ կը տեսնենք 15 միւրեւ 20 միւր խորութեամբ բուսաբեր հողագեանց փուլեր։ Մշոյ զաշար կամ լուս լեռնապատար շախաղանց բերքի է եւ հայաբանական առաջ շտեմարանայ մին։

Ժամը 11ին Եփրատ հասանք՝ Գրգուռի տահանայ կամ մանաւանդ օրընթաց յարանայ մտ, որ կը ձեւանայ երկու կողմի եւ ժայռերէ որ Եփրատայ ընթացքին խոչընդոտն կը կանգնին եւ կը սեղանի կը ծառայեն զայն կինձի նեղանցք կիրճ մտնելն ըստի մը հարկը մեծք յառաջ։ Կ'անցնինք Գրգուռ-աղաւ երկու հարիւր տուսորէ տակել դիւրի որ համարուաւ որ իւր ծխախտի ընտրութեամբ։ Կրակածախտարհեմով մը դաւաւաւ վեր ելլելով՝ ժամը 5ին կը տեսնենք Սուրբ-Եսայիանու վանքն, որուն ընդհանուր տեղանքն թէ եւ ամեն ինչն ինչ՝ նոյն է Սուրբ Կարապետի հետ։

Չորս քահանայք կ'պարկին հոս, հարաւոր է վանքը զաւանանքով խաչքարերով եւ մատուռներով՝ Ծառ մը ցուցուցին մեզ՝ երկիւր ըստութեամբ պարագայատուած, որուն աղք թեւալուծ է աման մը որուն մէջ կայ եղիւ այն իւրն որով քրիստոսի ստրն օծուեցաւ։ Եկեղեցին երեք եկեղեցեայ տընթեթեանց գումարութիւն մըն է՝ երեքն ալ ընդործակ նախապաշտ ժողովանքով առաջակողմն։ Կ'ունեն թէ մի մասը Ս. Գրիգորի Լուսաւորէն ֆ։ Չեռագիւր՝ մեծ առ մատուռ կը մատուր գրեթէ՝ 25 տարեք հոս, ք մէջ այլոց հոգևորականաւ վարք արդոյ մը 1182էն՝ քարդարաւ ամենայն խնամքով մանրամասնութեամբ։ Սուրբ Եսայիանուի միակ հեռաբարձութեան առաքարմանն այն կողմ մը հրամանաբերք, յար տաւած են, կ'ունեն, Ս. Գրիգոր, Անի եւ Լեւիթ Լուսի։

Չանլի գաւառուրէ համար մանուսով շրջան մ'որինք զաշարն մէջ, որպիս զի խորնայն ալ տեսնենք, որ Միսիսիս խորնայնայ ծննդաւայնն է, եւ

¹ Բնագիրը Ագաթ, կ'ընէ։

Կն. Քարգմ.։

գիշերները եւ որ բերգաճամ կարծես կ'երեւայ: Մեծ աւան մին է Տոմս՝ 100 տնէ, կեօք հայ, կեօք քուրդ: Խանէ իշխաներէն ետքը՝ որ մեծ ախու մըն է որսուն յետտոհովմբ փոքրիկ խցիկ մը կոյ անջատուած միւս մասերէն 80 անդիմակը թանկարժեք երանք պատով, եւ ուր պիտի անցնենք գիշերը, երանք գիւղը պտտեցանք, ուր շուքը ամէն կողմանէ կը հաշմեն: Երբ բնակարանը կը դառնայինք այն առանձն՝ երբ գիշերը պատել էր սկսած, կին մը դարձ մէջ կանգնած նշան բրաւ երթալու իւր քով: Մերձեցանք իրեն չէր մը զարմացած եւ հոգեբու մէջ: Գաւթին մէջ ուրիշ կանայք ալ մտան ելան նշան ընելով ամէնքն ալ որ մտնենք: առաջին անգամ կանչողը տեսնելով որ շէնք հասկնար իւր բաժնը՝ սկսաւ ձեւերով մեկնել իւր միտքը: Գէպի ի տուն միջոց զմեզ եւ զլուսիչ հակած յենելով բայ ձեռքին՝ կը կրկնէր՝ «Կինի, կինի», Մտցուց զմեզ մօտն մեծ խուց մը զոր միայն իւր կարմրիկ լոյսը կը լուսաւորէր՝ հողէ ամանի մը մէջ վառուած: Խցին մէջ տեղ գտնի փայ փառած էր նոյն օրը մեռած երեքտասարդ կնոջ մը մարմինը: Չորս կողմէ նստած գեղին կանայք կ'ողորմէին իրենց բարեկամ կնոջ մահը եւ քաղաւանքին կ'երգէին, մինչ անոր այրն իւր երկու որդեղ քով՝ լուսեթանգ կը ծխէր: Դեռ աստի կին մը մեռելոյն երեսը ծածկող քօղին տակ խոթած ձեռքը՝ կը փայտայր գայն եւ կ'երգէր քաղցրաճայն եւ արտասուշ: Երբեմն երբեմն կարեն թէ իւր ոչ բազին երգը կը մարէր իւր շրթ անց փայ: Այն ժամանակ ուրիշ կին մը երգը կ'աւանուր եւ կը շարունակէր նոյն տարբարին ողբերգն նոյնպէս քաղցրաճայն ու գեղեցիկաճայն:

Երբորդ օրը 14 աստիճան ցրտութեան մէջ՝ ելանք Տոմսէն եւ հասանք Եփրատը՝ զոր անցանք սառուցի փայլէն: Սառնախաւը շատ թանձր չէ, ուստի ստիպուեցանք անցընել ձիերը 50 մեգր հեռաւորութեամբ իրարմէ, Հոս Եփրատն՝ այս միջոցին 150 մեգր լայնք ունէր, բայց ձիւսհաշմէրն պէտք է որ 500 մեգր ըլլայ լայնութիւնը, ինչպէս խորափոս գետափնայ փուխը կը ցուցնեն: Քիչ մ'ետքը Մարագած գեղին քով կ'անցնիր ուրիշ գետ մ'ալ՝ Սեւ - Զուր, որ Արածանույ մեծ օժանդակ գետն է, այժմ նոյնպէս սառած: Ծամածուռ գետը կը հեղեղանէ այս գաղտն եւ գարնան շատ տեղ ալ կ'ողողէ: Ենչանկերպ եւ ճամբան մինչեւ այն տեղն ուր Տառնօր սառնի հանդիպալեանց կը հասնին, որոնց լեռնակողք բարբոսին աղեկատու են: Ծխախտի շրջան ցօղանք գաղտնիւ մէջ կը ցուցնեն ընդարակ անկարաններ ծխախտի, որուն միակու թեամբ կ'ապրին շատ գեղեր: Մշտ ծխախտը կնու եւ քօղուսը, գայնն ու կն մը նստե համը կը ինչեցնեն ցաղիւղի մէջ օտորալ կողուածը: Այս ծուրը հոս շատ յաղթ է: Բնակիչը շատ կը ծխեն:

Մուշ արեւմաղէն եկողին յանկարծ առջեւը կ'իլէ շնորհալի կեդրով աստիճանաբար բազմած բլրի մը վրայ՝ բարձր լեռնէ մը պատապարելով:

Հին միջնաբերդի մը մնացորդք կան ի Մուշ, որ մամուրեան իշխանաց նոսրէ կը:

Եռուսուր 11ին Բաղէշ ճամբան բռնեցի, ուր տղաակից մը կը սպասէր ինձ, որուն լուր տուած էր իմ՝ գալստ: Սիւկայն ճամբին շեղեցայ Աւարեկոյ

վանքն ալ տեսնելու, ուր բաւած էին թէ արժէք ունեցող հուսթիւներ կան եւ մեծայարգ ձեռագիրք: Ելայ լեւը, որ բաւական աշխատանքույնք էր, եւ հասայ վանքն ամենայնիւ: Նման Զանդեր, բայց միայն ոչ այնչափ կարեւոր: Վառքին արտաքին դասն վրայ գիւղակի բազմութիւն հետքեր կը տեսնուին: Իսկ հետաքրքրական իրեր՝ ինչպէս ըսած էին ինձ, ամենեւին չկան հոս, բայց միայն եկեղեցւոյն մէջ 15 անդիմակը թեմատութեամբ գուռ մը փայտաօրօշ քանդակուած, եւ հայերէն Աստուածաշունչ մը 1141էն քանի մը երկնագայն զարդանկարներով ձախացած:

Ար շարունակենք ճամբան Անի-ժող շէրան երկայնութեամբ քա հարաւակողման կեցն ե քաշ: ասին եւ որսուն ձիւսհալաւ զառիթովի կողերը բազմաթիւ քաղերս բաժնուած են, որոնց մէջ ապաւանտնած են գեղեցկատեսիլ գիւղեր, ուր գեղեցիկ օրերուն արագիւրներ կու գան ընակելու: Գտնեայ վրայ ձորեր կանգնած են վրան մեծ բուռով՝ այժմ դատարկ: Երբեք ան պէս՝ արագիւրք ալ բախտաւորութիւն կը կարեն բերել տան: Այս գիւղեղեւ հայ բնակիչք՝ աւելի մաքուր ու ժիր քան գաղաւաղներն արեւմտեան կողմէն Հայերը՝ աւելի ալ հիւրանմար են: Հառերը միշտ եւ Գրկուն են գնացած աշխատելու, եւ ոմանք քիչ շատ գաղղիներն, անգղիներն կամ իտալիներն գտնուին:

Գաղաւաղներն յոգնեցուցել միակերպութեւն կը շարունակուի մինչեւ այն տեղ երբ վառայ ընին կը մերձենանք: Երկիրը յանկարծ կերպարանափոխ կ'ըլլայ կարծես, եւ աւելի նեղաբազկ կը դառնայ: Կարենաց անտառներով ծածկուած գետինը խոր հեղքաւանած եւ Սեւ-Զուր յորդապահ տանքներն որ հեռու սիւնելով երբ յետու կը քաշուի, ընդարձակ ճահիճներ կը թողու: աստի եւս այս կողմը կաւթութիւնը շէնքերը կը տրեն:

Անոյս 14ին հասանք Մոփր քրդագիւղը: Մոփր անհրաժեշտ հանդիպում եւ քաղէշ երթալ ուղղութեամբ: Մոփրն անդին մինչեւ Բաղէշ ալ գիւղ չկայ, եւ ձեռն առնեն երբեմն վտանգաւոր եւ անհրաժեշտ իսկ եւ ասէ զանդեր թիւղը: Հոս ուղւոյն հանգամանաց վրայ կարեւոր տեղեկութիւն կ'աւանդեն, եւ ուր կ'իմանանք թէ պէտք եւ յանդգնել ուղին շարունակելու թէ ոչ: Այս երկիր լայնք տեղն եւ գաղա կամ եղանակը կը Ռոսհիւս (փոթիսիլ) անուն, օրովհետեւ անին ծառակներն մէջ ալ հոս բուռն ստատիկութեամբ հով կը փչէ, եւ երբ ձիւնը կը տեղայ տառապութեամբ (երբեմն Թաշ մեգր թանկութեամբ) կրտս բազմ քանի մը վայրկեանի մէջ թաղել իւր անո ճամբորդները:

Հարցուցիւր գիւղապետին՝ որ բաւ՝ թէ վտանգաւոր եւ այսօր անցըր եւ պէտք է մնայ եւ միւս օրուան ապաւել: Թեքեւս վանք անցանիւն ըլլայ ճամբան: Այս խորհրդի մը շահափառան կ'երեւար, զանապով եւ նստ: աստիկանայ արտաշանայ որ հանգչել կ'ուզէին, չգիտնելով՝ որոշեցի գտնէ փորձ մ'ընել ճամբան շարունակելու: Ատուու կատուի կը, արեւը ճառագայթաթմբակ, օրը հորմազ զուր: Ռահշայի անցըր չէի տեսած, բայց ինձի պնդան կ'երեւար թէ ասեւն յարմարապալ ժամանակ մ'ընտրել չէի կրնար: աստի ճամբայ ելայ:

Արեւմտեան տարեւորեալք մինչեւ Վանայ լճին մօտ ձգուող ուղին Նիսիսոս լեռան դիմացը կը շեղի գեղի կ'ալ եւ կը դառնայ քեպի Տարուս քանի մը հարիւր մեզր բարձր լեռ մ'ենթէն տաքը: Տոտ աեղ կը սկսի Ռա՛հօլլի անցքը՝ նեղ դաշտի մը կարսակ հեղեղատուած: Վրին վրայ թանձրակուտ մառաւ: Խաղ մըն է պտտած եւ վրան եփացեր են վիթխարի ամպեր: Բարձրութեանց ցրտահոգունք լեռնային լճաւարակի բացուածքէ մը կը դիմեն բռնութեամբ դեպի ի թծն՝ որուն բարեխառնութիւնն աւելի բարձր է, եւ այդպէս աստիպարունը հողմայղոյքը կը յառնեն: Տեղ տեղ բարձր ձգուած ձիւրք յորձանաւ պառլոյտ կը շրջանակի, ուրիշ տեղեր ծածկուած կ'երեւայ սղոխտակ խաւերով վրայէ վրայ՝ տանեաց կողմիտրեւելու նման: Քանի մ'ուղեւորաց մեզմէ յառաջ բացած Նըրուզին հետեւեալով կ'երթանք: Թմէն մայրիկեան սպռած ձիւրք տեղի կու տայ մեր որոյց տակ, ձիւրքն ու ձիւաւորք մինչեւ կ'ուր կը խրին: Մեծ ճգամքը կրկին կը քանեղեղ Նըրուզին որ հարիւր քաղաքի կարեւոր անհետ կ'ըլլայ: Բեռնաբարձ գրաստաններն վատակարեւ կ'իյնան շատ անգամ: Կէտք է այժմ արեւակել բռեկեր, ոտք Տինել եւ Նորմէ բռեռուտորել, եւ այս միջոցին մինչեւ մէջք ձեռն մէջ խրած կ'ըլլանք: Այս միջոցին յանկարծօրէն հով մը կ'իյլէ, բռնութեամբ կը մղէ ձեռն հասկիներն որ կայծակնման կը շարժուին արեւագեմժ ժամանակ: Երեսու բարձր մը կը զարնէ երեօթին, անդամներն կ'ընդարձանան եւ մեր ստակները հոգորեն մէջ իրարու կը նայէին: Բռնէ արդեամբք վառագաւոր է այս անցքը, բայց այսօր վախ չկայ մեզի: Օդը դեռ գեղեցիկ է, Դամբաս աւելի սահման լցրծուն կ'ըլլայ, եւ մարդիկն ու գրաստանները շատ նեղութիւն կը կրեն քաղելու եւ աւելի յաճախ կ'իյնան: Անցնելով Բաղէի ջրայ վրայ ձգուած հասառատակաւորաց ժայռաւորքէ արեւմտէ ժայռախառնիւրն տեղ տեղ 60 մեզր բարձր են, կը տեսնենք վերջապէս Բաղէ լճաւորքն ու իւր պարտեզները՝ խորտիկ հովտին խորքը: Այս անտարար վեճն ու շքեղ է: Ժամէ մ'աւելի պէտք է սակախին քաղցին սիրտը հառնելու: Սասառապատ Ծամբան գետիմ վտի մը վրայէն կ'անցնի՝ սր գրեթէ անկաթելի է ինչ զինք բռնել: Եւ այնչափ աւելի գգուաւոր կ'իջնանք վար՝ որովհետեւ գիշերն հասեր էր մեր վրան: Ա՛լ ժամանակ է անցը համեղեւ: մարդիկ պարտաւած են, ձիւրքն կարկամած սրունչները կիծոտած կը գողգողան: Ուղեգնացուց թիւին երկար էր ու աշխատեցողիչ:

Ե.

ԲԱՂԵՆԸ ՍՆԵՐԴ

Մոսկու, 12 փետրուար 1891:

Հաճոյաւտեալ Բաղէն շուրս նեղ հովտաց կցման բերանը կանգնած է՝ Վանայ լճին հարաւարեւմտաօղորդը: Ծառախմբոյց մէջ, գետիմ ափ ու խորաւորքը ժայռերու մէջ՝ որոնցմէ վար կը թափուին կ'իյնան յարգաւայն ու ջննջ Ղըճէմերը, կը բարձրանան աստիճանօրէն իւր պարտեզներն ու դարասափներն՝ շուրջ պատող բարձր լեռանց կողմի վրայ: Գլխաւոր հովտին խորքը կը հսկի Բաղէն:

Չուրը, խորափոս գողացած ժայռերու մէջէն իւր հեղեղատաւ ջրերը տանելով կ'ընթով Պոհոտան: Սոս գետին. քանի մը փայտեայ նեղփամուրջ անյարանք մէկ տնէ միւս տուն ձգուած, քանի մը քարակամուրջներ անկիւնախիւղներ կամարով՝ կը կապեն երկու ուղղամիջ գետափերը, որոնց հեղեղը մեծաւ մասաւր տնկուած են ուռնիք ու կապտախիւր: Քաղքին լայնալլ թաղերու վրայ կը բարձրանան օրամայր տանիք քայնաշարակ միաբնէր, եւ իւր կամ գգուարանեղ ժայռերու կառարները թառած եւ կամ ամենանեղ ժայռահեղձ խորշները մէջ ապաստանած աներով շատ նկարագեղ տեղի մը կ'անուն քաղաքը: Չորեքուսի տները սոփորաբար ամրակն են տեսակ որ բաւական կուզ թխալարէ, որուն թեքութիւնն է այն որ դուրաւ ջուր կը ծծէ եւ խոնաւորութիւն կը պահէ: Եւսանց տանիքը տաւանի է, ուր ամառ տառն օրտան մէկ մասն եւ ամբողջ գիշերը կ'անցընեն բնակիչը: Ամեն դրան վրայ վարտուած է խոյի մեծ զիւրք մը որմնին մէջ՝ բոտ հնաւնից սփորտութեան գողտաւանին:

Հին բերդապատ գլեկի մը գետեւ նշանաւոր փլուտակքը կանգնած են քաղաքին կենդրինն աւելի ջած տեղ մը՝ երկաթ ակնի (basalte) ուղղամիջ որմերով յաղմամարմար գանգաւած մը վրայ, որուն որմոց կառչած իւրուած են թփեր: Վերջնայ արմատները ժայռահեղձ խառնածներու մէջ մտած սպրեղած՝ աւելի ճեղքած շնչալայնած են այն փայտաւոր շէնքերը: Բոտ անանդուց թեւան Սղեքանդը շինած է այս թանձրապարիպ ու բարձր աշտարակներով պատուած միջնաբերդը: Սայն աւանդութիւնն այս կողմերն շտառ կը կրկնուի: Եւսն զոյգը բեղք, ամեն շնչին տեւեղ մակեղանայի աշխարհակալին ժամանակէն կը գրուի: Միջնաբերդին խորախմալային վրայ հին արաբայի նշանաւոր արձանապալ թիւին մը կ'երեւայ դեռ շտառեղծուած, նստ ու օրիշտուած: վան զի անհար է անոր համեղ անանց մեծամասն բարտակներ կուտայնեւորու:

Ամառուան քաղաքն է Բաղէն: շատ հիւսիսի տեղեր կան շրջակայքին եւ ձորին մէջ քաղմախի: հարաւայն աղբերակներ, որոնց այլ կ'իյլենցուի: Սակայն ձմեռ ժամանակ ձիւրք բանաւորգեւ կ'ընէ՝ այսպէս բարկու համար՝ ընտիրները, հաղորդակցութիւնը աւելի զգուարին կ'ըլլան, եւ երթեւեղ մարդկան ու բեռանց՝ լոկ բախրով կ'ըլլան, զոր մարդիկ կը ձգեն կը տանին: Էտաւ արժանի է այս տեսակ տեղափոխութիւնը՝ ասու ժամ Ծամբա համար իւր 5 դուրուն: Գործաւորաց օրավարն 3 դուրուն է ի Բաղէն, ուստի եւ հոս գործունած պայիզներն ու քանդակագործն արժամէ հեղեղը հաղի թէ բաւ մեղադին զինն քիչ մ'աւելի զնով կը ծախուին:

Թեւեւ հաշտարակ աշխարհաց ու փքրուն Աօրի հարաւարեւմտ զայլապայրց մէջանը նստած է Բաղէն, բայց նշանաւոր առեւտուր մը չունի: Ծամբաներն զգուարութեան պատճառաւ զաշտապայրին կ'ան կարաւորաց Տիգրանակերթիմ Ծամբա կ'ընտան նախաձեմար: Արեւտաները չեն զարգացած ամենեւեւ, որ են միայն արժամէ աղբոր ու թիւն եւ քանի մը սփորակած ստալայներ հիւսն ու ներկել: Նեղ ու աղտոտ շուկայը խառն կենդանութիւն չունի:

մանուսանդ այս եկամտակիր որ վաճառքները շատ յապաղած կը հասնին: Բաղէշի գետը քաղաքին կըյս-ս փոյնի բլուրով՝ շատ աղտոյի չէ քաղաքը: շները՝ Արեւելից այս փողոց-ժամբոյնները սակաւաթիւ են Բաղէշի մէջ. վաճառք քիչ բան գերծ կը մնայ զայլոց որոնքով, անյապաղ թէնէն որ ձմեռները մնշեալ իսկ քաղաքին սիրտը կու գան գիշերանոց:

Բաղէշի բնակիչը եւ հաշուին իբր 80,000, որոնց 18,000 քաղաք ու 12,000 հայ:

Գունատը 23ին հասաւ բնկերս՝ Տրփլէ: որ-շափ կ'երեւայ ճամբաներն անգնաց եւ բեռնաբարձ զբաւուրդ համար: Թեհրան երթնալու համար մեր նախագծած ուղեգիծն անհնար է գրեթէ. ուստի որդեղներն աւելի հարաւ իջնալ, որպէս զի Պարսկաստանն օգիւտարիք: Մոսկուէն անցնելով՝ Աւերի թէթեւալու եւ զմեզ անձինն երկիրներէն անշուտոյ լեռները զիբաւ անցնելու համար՝ միշտ բա-ցարձակ անհրաժեշտն աւերի հետեւին: հետեւին՝ հազիւ մէկ ձիայ բեռ:

Ամսին 27ին ճամբը կ'անց, թէեւ թանձր ձիւն կը տեղար ձիւն էր. հիւսիսային բուքն եւրոպայ կը դարձնէր ձիւնը, իջնալ Բաղէշի-ժայն նե-ղահովտը. տեղ տեղ ձեւն ապիւրանալով թեւն մը որոշ տեղքի կը անդգիպին ժամանադրին սեւ բծեր՝ երկաթնախան անշարժեաց նշան, եւ այլ տեղքեր ծծմբահասան ջրածին (hydrogène sulfuré) խիստ հոտը ծծմբառաջերտ տեղք կը ցուցնէ: քիչ մ'ան-գին աղիւղեան անշարժեաց ալ կ'ան՝ արոց մին որմտաւոր աւազան մ'ուրի՝ ու կ'երթնալ լուսնաշուր: Թեղբէրէս զի ոչ մէջ լեռանց կողմանցին օձապաշտոյ յարգելով տառնը ճամբան կ'անցին ժայռանցք մ'որ վրէ մը վրայ դուրս ցցուած յաղթն ապաստաւորու զանգուռածի մէջ ծախուած է: Այս Տելիքի-թաշ (ճախ-քար) ունաւ անցքը մէզը բարձր թիւն ունի, եւ 4 լայնութիւն, եւ զոր՝ բոտ գիւղացւոց անանդութեան՝ հզոր ընդանցը պարիկ (fée) մը յորինած է զի թափեման, իսկ բոտ ուղեց՝ Ըա-միրամ՝ Այս անցքը այժմ (ձմեռ ժամանակ) կ'ես որ փակուած է սառուցի յաղթն սիւներով՝ որ լուսոյ թափանցելոյն կանաչ ու կապուց կ'երեւան զու-նաղեղ: Հովիտը կը նեղայլ շուտով, կանգնեալութեանը աւելի բարձրաբերձ կը սեպանան եւ աւելի վեհաստեղի կ'ըլլան: իսկ խորքը Բաղէշի-ժայն աղբերն՝ որ Պոստանայ ժայռ օժանդակ գետն է, որմտաօտնէն բազմախիտ խարակաց մէջ՝ ծածկելով դանտը փրփրով: 27ին կը զաղրի տեղալին, բայց գիշերն է վրայ կը հասնի: միշտ մէջ կը կորուսի ճամբան որ 10—15 մեզը բարձր գետափնայ փուլե-րուն ճիշդ եղբրքն կ'երթնայ, ուստի կը ստիպուինք թողուլ ձիւնը սանձն՝ որ վիզը կախ կ'երթնան դան-դաղաբար: Հեղեղը կ'անցնինք կամրէ մ'որ երկու գետն է միայն՝ հորիզոնական գրիւք գետեղեալ քանի մը ոտներով ծածկուած: Միւս եղբրքն կը կը նշմարէր վերջապէս տկար ու զողգողուն՝ բայց գետ շատ հեռու: լոյս մը, որ խանէր էր կու գայ, այս ամայի հովտին մէջ կարաւանաց եւ ուղեւորաց մը միակ մենակաց ապաստարանէն: Ոստիկանաց խոսք մը մը գրուած է հոն ճամբուն ապաստարանէն հոգեւոր:

Երկրորդ առաստ Ժամը 7ին ձի հնձած ենք:

Երկիրը գոց է, բայց օդը խաղաղ, եւ քարեխա-նութիւնը մեզմէ: Բաղէշի-ժայն հոս կը նեղուի զահալեծ խոր կրճանցի մը մէջ՝ հազիւ 15—20 մեզը լայն, եւ ճշգիւ այս կրճանցի տեղը կը քա-ճանայ տեսակ մը լեռն բերք: Մենք թապա-ցինք հեղեղին գիծը, եւ լեռն կորեւլ պնակը. որ-շափ կը քարեխալեղ՝ այնչափ կը սաստիկանայ հոյն որ նախ անգալին կը, եւ արգէն վաղաքացած կը փշէր փոթորեղն, երբ հալեմն կ'ըրծ հաստեղ՝ 1,450 մեզը բարձրութեան մէջ, մենք կը ստանինք, եւ թանկախիտ տեղալ ոկտը նրբախիւր կ'այրէ բեռնին ու կը կորցընէ: ճամբուն հետքը ծածկուած է, ձիերը չեն երթնալ յառաջ, ուստի պէտք է ձիւնը կոխկրեղով՝ ճամբայ բանալ, ցարտն անգամաւ լոյծ կ'ընէ զմեզ, բուքը՝ հեղանգնուլ, բայց եւ այն-պէս արահետք մը կը բանալը եւ ձիերը կը սիրին թալել: Գտնի քայլ անգին զբաւոր կ'իյնայ ու կը խրի, պէտք է կանգ առնուլ. ցարտն այնպէս սառ-տիկ է, մատերին այնպէս ընդամոքացած որ կ'ես ժա-մէն աւելի տեղ է ձիւն յարաւաններն ու բեռնաւ-որդ: Կէսոր կ'անէ կ'իսին իշխանաց հաղաղ կորեւլ անցնելով՝ կը հասնինք ձեւն սահմանը, սարերը ձիւնաթաւը են, բայց վաղը հովիտները դանաղեղ զարդաւորած թախ, կանաչ ու կորմիր: Բարեխա-նութիւնը մեղմացած է, հոյն կը ցածնու, եւ մենք թաղալի կը ծծնը գարնանային օդը՝ բայց մեր այս հանցըքը կարճատեւ է. անցելոց կը կցին նարա-նոր գոսարութիւնը. կառուս ճամբան խառնա-շատ եղած է ձիւն քայլերէն որով կանոնաւոր կոր-գաւ ճախտեղ ջրափոխը են կազմուած՝ որ բար-ձուրեղներէն իջած սառնաշուրք կը ժողովուի: Ուղին աւելի գոսարանայնաց եղած է քան նախ իսկ առ-տաւանը՝ թանձր ու շաղկաւուն յեխին պատճառաւ: թշուառ զբաւոր շատ անգամ կ'ընկղմի եւ վեր-ջապէս նաեւ գետին մէջ կ'իյնայ զլուխովը ջրէնով բեռերը: Պէտք է դարձեալ բեռնաւորել, որ այն-չափ զիւրին ալ չէ, վաճառք արահետ-ուղին նեղ է եւ խորալից հանգունցի մը բերանը, հոյն ալ լրբոնին ոտքերնուս տակ, ճամբայ կ'իյնանց վեր-ջապէս. բայց երեք հարիւր մեզը անգին գարնեալ կ'իյնայ, դարձեալ պէտք է բլուլայ կանգ առնուլ. ք-բեռնաւորել: քիչ մ'անգին երրորդ անգամ կը կ'ընկուի անկուր. խեղճ ձիւն ալ չի կրնար յառաջ երթնալ եւ ստիկաններէն մին վերաւորուած է: Բեռները ոտքիկանին քով թողուլ հոն, օգնութիւն փնտելու: կ'երթնանք երկու ժամ ալ անգին Ցաւառ չորարանական 10 խեղճ խեղճ գիւղակն: իսկ ժամն արգէն չորսին քառորդ կայ, Մենք գոսարութիւն թեմաք կը համոզուին քանի մը մը հոյն օգնութեան երթնալ թշուառ ստիկանին որ մեր գետին մէջ թափուած բեռները պահպանելու մնա-ցած են: Եղբրապատ գիւղակ ուղի մը մէջ կը տա-րածուինք գետնախալի, եւ կը սպասենք հոգեւոր մէջ մեր քրդաց դարձին: Շատ տպաւնէն վերջը՝ առաստ ժամն երեքին աղաքակները կը ծանոցանան մեր բեռներու գալուստը: Ոստիկանը փայտացած է ցրտահար, քաղաք մը ծանրապէս վերաւորուած ծնկէն, անկըն ալ ցմէք գետներու մէջ թափ-խաւած:

Երկրորդ օրը ճամբան՝ թէեւ ի հարկէ միշտ

ցեղա՝ կ'անցնի ըստ մասին դառնեմք մը, ըստ մասին լեքանց ու բլրոց մէջէն՝ գեղեցկատեւիւր զիմք, կարծես գարնանային հաճախական շրջագայութիւն մը կ'ընենքը։ Չարս ժամ՝ յոյնլին ետքը՝ հեռուս կը նշմարեցք Աշերդ քաղաքն սպիտակ տներով աստիճանաւոր շինուածոց շատ նման, թիւրքաւ ու թեքեալ միւրաբնիկով, որանկին մեծամեծ գանձերով, աստիճանաւոր բարձրացող տամանեօք։ Արարակամ քաղաք մըն է՝ հայրենակ քաղաքներէն աւելի գոտարեւոտելի, Լին Տիգրանակերտի տեղը, կ'ըսեն, շինուած է քաղաքը՝ դառնի մը վերջին ծայրն որուն հողն այժմ՝ արդէն արօրադիր եղած է։

Սղերդ իբր 15,000 բնակիչ ունի. թէեւ քրդաւոր երկրի մէջ, բայց քաղաքին ու շրջակայ 7—8 զիւ գերեւ լեռան արարեւել է։ Մեծակամար տները շինուած են ցօյնով՝ անասկ մը դաճէ՝ որ լաւ կողման չէ եւ խոնաւութիւն կը զգահէ։ Փանն ձորաւան մէջ առնի մը շինեն, որ ի հարկէ երկուր ալ չի գիմանար։ Չմեռը՝ թէեւ ձկնաշաւառ է լեքանց վրայ, մեղմ է դաշտայն մէջ, բայց ամառն ասօթագին է սաստիկ, այնպէս որ քաղաքին ու զիւր գերուն բնակչաց շատերը կը թողնեն տեղն ու լեռները Փերթան։ Գորսունն կանխահաս է, եւ ձկնոր լեքանց վրայ գեւ չհասած՝ ծրած ծաղկած կ'ըլլան դաշտի ծառերը։ Լոյն այնչափ բերրի է անդ տեղ՝ որ տարին երկու եւ նաեւ երեք անգամ հունձք կուտայ, եւ իւր այլուքան բերեղն շատ ընտիր են։ Կարեւոր անտառները դիտար կու տան որ կ'արտաձուի, ամբիւնները նարար են անասնոց, եւ խողով. զինք կարօտութեան ժամանակ կ'եղակար բնակչաց, որ նաեւ շատ աղքատաց օրբստեկ պարենն է։

Այս գետաւակին մէջ՝ աւր կը ծխեն գետքանի մը հրաբուխը, բազմաթիւ են շէնուակը եւ բովը։ Ցեղական գլխաւոր արուեստակերթ են թողեց պարգեր, բամբակեայ նիւթ եւ այծենայ ձար, կանտոյն պակեր, խորքը կամ հատիկ զենքեր, ու դառնիկ կազմածք։

Բոլոր գետաւակին մէջ իբր 30,000 հայ կայ՝ մեծաւ մասամբ վաճառական ու երկրագործ։ Ասորիտաւանայք եւ Յափրուք՝ զոր Մահմադականք հառ ֆելլաք կ'անուանեն, աւելի են ըսն 40,000, իսկ Նիկոններն որ Գիւնապաշտ կը յորընդմեռն, հազն 8,000 են։

Այս կողմանց արանց սովորական տարազն է՝ լայն աւարատ, երկայնաթեզան պտտմունքան եւ շապիկ՝ որուն թեզանեանք ծայրն երկուր կապեք կան գործք ուսին վրայ կը ձգեն համագրեմելով. գլխաւորին է երկայն գլխաւոր մը՝ բաւալ սուռն եւ կամ կանաճեւ մը՝ ինչպէս։

Երկու օր կենդանի ետքը նամայ ինկանք Սղերդէն դեպ ի հարաւ Սղերդէն քիչ մը հեռու սպայապատկ նամայք մ'անցաք, որ տեսնի մը Երանիլի կը կապմ Պոչաւան—Ջոյն եղբայր վրայ. այս քրդական գետայն գլխաւոր ակնազգիւրն Լոգեւաց վանաց լոյսին կը ըզնէ, եւ որուն խոր նուիրական կը համարեն Լայլը։ Այս գետն է կանաչաւորն Արեւելեան Տիգրին. մեր նոյն գետն հասած անոր 30—40 մեղր լայն է, եւ բարձրաժայռ. գեղատեւիլ հոյակաւ մէջէն կը հասի։

Երկրորդ օրն Պոչաւանայ եւ Տիգրին գետա-

խառնուրդ՝ Թիւր գիւղին մօտ՝ կը տեսնենք առաջին անգամ յեկնները, որ լատո են գերաններ շինուած որ իրարու հետ կապուած են, եւ զոր կը բառնան ագուոյց եւ կարած ոչնիւթներ կամ այծենայ տներ։ Այս լատերը կը թողնեն ջրոյ հասնելուն եւ միայն կ'ուղղեն ըստ կամի՝ ձողք մը կամ իսու կըտ թեւեակաց ձեռքը։ Լատերը Մոսուլ ու Պաղատան կ'երթան, ուր լատապակն կը ծախեն փայտը, դատարկ տները կը բառնան էշերու վրայ եւ ետ կը դառնան ցամաքէն։ Այ միայն Լեռնադատոի ծառի թօնքին մէջ կը գտնենք այս յեկններուն նկարագրու թիւնն ճշիւն այնպէս՝ ինչպէս որ այսօր կը տեսնենք, այլ նաեւ ասոյց նկար քանդակուած գտնուած է Նիւսէէ պալատին աւերակաց որմց վրայ։ Ասով կը ցուցուի նաեւ թէ ինչ գլորն փոփոխութիւն կրած են ժամանակաւ. ուժգորութիւնք ու բարք այս կողմանց, ուր երբեմն հողագործաց անշուշտ այնպէս պարած են՝ ինչպէս կ'այսին այժմ՝ արգի բնակիչը։¹

ԳԼՈՐԻ ՓԱՍՏՈՒՆ:



ԹԵՂԱՎՈՐՈՒԹԻՒՆ

ՄՐՈՒՆ ԹՆԳԻՐԸ

Ա.

Ուստահայոց գրականութեան վրայ գրած յօդուաներու միջն մէջ անդորար յիշատակութիւն մի էի արած՝ այստեղ — ի կաւկասիա — գոյութիւն ունեցած ազգային կուսակցութիւններու վրայ։ Յիշած էի, որ Յորդ կուսակցութիւն կայ սպարիդի վրայ. որոնք իրենց օգնականներուն անուամբ կը կոչուին «Մշակական», «Արձագանքական» եւ «Կոր-Դարական» — կամ նախկին «Մեղրական»։ Աւանդել ինք զինք կը հուսակն աղատամիտ եւ յաւաքեմալան, երրորդը կը տեղաւորուի հակապաշտ ուղղութեան վերջին ծայրի վրայ, իսկ երկրորդը կ'ուղեւ բռնէ ինքզինք միջին վիճի վրայ, որպէս զի ըստ պարագայից մերթ առաջնոյն եւ մերթ երկրորդին կողմը հակի. բայց ինչպէս վերջին փորձերը ցոյց տուին, կարծեաց անհաղթ մեծամասնութեամբ իւր ուղղութիւնը միացուցած է աւելի պահպանողականներուն քան յառաջդիմականներուն։

Ուստահայոց մէջ մամուլը մեծ ոյժ է, աւելի քան Տաճկահայոց մէջ։ Տիփլիսի մամուլը ինք կը ստեղծէ ճիշդ իրենց իւր կուսակցութեան հա-

¹ Այս տեղ կ'ընդհանրեն ուղեւորաց նկարագրութիւնը, վառն զի մնացեալն որ ամբողջին քաղաքէն քիչ մ'աւելի է, հետաքրքրական չէ մեզ համար։ Որ քիչ այս մասին մէջ կը նկարագրեն իրենց հարմար դեպ ի ճշգրիտ ու Մոսուլ, եւ անկէ ի Թաւրիզ, միջին Ա. թեքերն, որմն ապա գարնան եւ բնիւր ու կառուցեմ ծովու փոյտը։